

J. S. BACH: *Gott der Herr ist Sonn und Schild* (BWV 79)

Cantate van vandaag schreef Bach in 1725 voor Reformatiedag, 31 oktober, dezelfde feestdag waarvoor hij later de beroemde BWV 80 zou schrijven, op het strijdlustige Lutherlied *Ein feste Burg ist unser Gott*.

Toch waren Reformatiecantates voor Bach

geen core-business of een hoogtepunt in zijn kerkelijk jaar.

Want het is natuurlijk nooit een vaststaand feit geweest dat Luther,

op 31 oktober 1517, aan de vooravond van Allerheiligen,

de reformatie inluidde door zijn 95 stellingen te spijkeren op de deur van de Slotkapel te Wittenberg. Stellingen tegen de aflaatpraktijken in de RKKerk, het voor geld afkopen van straffen voor vergeefbare zonden.

Pas bij de herdenking in 1667, 150 jaar later had deze legende in Saksen (waartoe Wittenberg behoort en waarvan de keurvorst Luther had gesteund) zoveel aanhang dat 31 oktober werd gebombardeerd tot officiële Lutherse feestdag, maar wat zuinig: een halve vrije dag.

In het Thüringer Eisenach, Mühlhausen, Arnstadt en Weimar waar Bach aanvankelijk werkte was dit onbekend. Pas als 38-jarige in Leipzig wordt Bach geconfronteerd met een Hervormingsdag op 31 oktober. In zijn eerste jaar is dat een zondag, en dan heeft het thema daarvan voorrang; in zijn tweede jaar is Bach zo druk met zijn bewerkelijke reeks koraalcantates dat het er weer niet van komt. Pas in 1725 schrijft hij de cantate van vandaag, en pas vele jaren later nog een keer zijn beroemde BWV 80.

Omdat het *Reformationsfest* een latere toevoeging is aan de Lutherse liturgische kalender gelden er geen algemeen voorgeschreven evangeliezingen. De inhoud van de cantate is daarom nogal algemeen, er hoeven geen diepzinnige theologische noten gekraakt te worden:

God wordt geloofd en gedankt, delen 1 - 3,

Jezus geprezen dat hij ons de weg wijst (4), en hopelijk ook de

ongelovigen, en God wordt tenslotte om steun gebeden in aria (5) en koraal (6).

Pièce de resistance van de cantate is, als zo vaak, het openingskoor, een monumentaal stuk van een minuut of vijf, dat natuurlijk al direct groot estetisch genot biedt, ook zonder mijn toelichting, maar waaraan u wellicht nog meer kunt beleven als u even verder luistert.

Zoals ik al zei: het *Reformationsfest* gold slechts als een halve feestdag, en dat is aan de bezetting van de cantate te merken: de gebruikelijke hobo's, strijkers en continuo maar geen trompetten (zoals op echte grote feestdagen als Kerst, Pasen, Pinksteren, nieuw stadsbestuur) maar wel twee andere koperblazers, hoorns en pauken.

De tekst v/h openingskoor komt uit Psalm 84:12, "*Gott der Herr ist Sonn und Schild, Er gibt Gnade und Ehre, en zorgt dat het ons aan niets ontbreekt*". een vriendelijke, pastorale psalm, beginnend met *hoe lieflijk zijn uw woningen* de tekst die Brahms zo prachtig zette in het centrum van zijn Deutsches Requiem, '*Wie lieblich sind deine Wohnungen*'. "de mus vindt er een huis, de zwaluw een nest, één dag in uw voorhoven is beter dan duizend elders etc" Daarom is het opmerkelijk dat Bach op deze vredige tekst zo'n strijdlustig, martiaal, muziekstuk maakt.

De hoorns laten u even het horen waarmee het stuk begint, klaroengeschal in vierkwartsmaat.

(2 hoorns, eerste vijf maten, tot aan m.6 tel 1)

Duidelijk: hier wordt niet zozeer de lieflijke sfeer van de psalm getroffen maar die van de Reformatie. Denk aan het trotse *Ein feste Burg ist unser Gott*. Waarvan de historicus Michelet ooit schreef: "Dit strijdlied zingend trokken Luther en zijn medestanders in triomf door Duitsland. De eerbiedwaardige kathedraal van Worms schudde op zijn grondvesten en de torenkraaien vlogen ongerust uit toen er dit ongehoorde gezang weerklonk. De 'Marseillaise van de Reformatie'.

Deze sfeer van een militante processie.treft het openingskoor.

Ik wil wat meer vertellen over de architectuur van dit stuk.
Stelt u zich een basiliek voor: een symmetrisch bouwwerk,
een hoog en breed middenschip en twee lagere en smallere zijbeuken.
We lopen er van links naar rechts doorheen,
de ingang is a/d zijkant en zo belanden we dus in de linker zijbeuk,
dat is het instrumentale voorspel, de *Sinfonia*
Die bestaat op zichzelf al weer uit drie delen.
Eerst de hoornfanfares, met andere instrumenten in een bijrol,
maar na 13 maten zijn die hoorns ineens verdwenen
dan spelen 1e violen en hobo een thema waartoe ze zijn geïnspireerd door,
jawel, de pauken, kan dat? dit hebben ze gehoord: (pauken m.1 - 2/3)
en ze maken er dit thema van (gemakshalve: de 1e hobo, m.13 - 17/1),
daaruit ontwikkelt zich een fuga, thema gaat naar 2e violen, continuo,
altviolen, en als iedereen aan de beurt is geweest
zijn ineens de hoorns weer terug, met hun zelfde liedje van 12 maten
en - u raadt het al - dan blijken die twee thema's,
van hoorns en strijkers op elkaar te passen.
Dat was de linker zijbeuk, loter instrumentaal, er is nog niets gezongen.

Dat gebeurt in het middenschip,
waarbij we nog onderscheiden links en rechts van het middenpad.
Het koor maakt majesteitelijke entree, met lange noten
op *Gott, der Herr, etc.*, begeleid door strijkers met fugathema,
afgewisseld met hoorns salvo's, en *gibt Gnade und Ehre, Sonn & Schild*
alles in brede akkoorden, inzetten achter elkaar aan,
iedereen zijn eigen lijntjes maar niks fugatisch,
vrije polyfonie zoals dat heet.
Dan steken we het gangpad over
terwijl de hoorns verder wegblijven gaat het koor aan de slag
met een wat rustiger versie van het fugathema waarop de rest van de tekst
blijkt te passen: *er wird kein Gutes mangeln lassen den Frommen."*
bassen beginnen, inzetten B A S T A T B S
begeleidende noten van instrum & andere stemmen
waardoor de fuga wordt afgedekt.
Johan Cruijf "Je hoort 't pas als je het weet"
en uiteraard wordt die fuga dan steeds ingewikkelder.

Pas als de hoorns weer terugkeren weet je:
nu betreden we de rechter zijbeuk,
het orkest herhaalt zijn lange inleiding enigszins gecomprimeerd,
maar nu zwijgt het koor niet: maar zingt volledige tekst.
Bach heeft zangpartijen, in lange noten, ingebouwd in de bestaande
instrum. inleiding, waaraan toch niets leek te ontbreken?
een verbluffend staaltje vakmanschap,
waar we ons bij Bach al niet meer over verbazen, “kooorinbouw” heet dat.
En zo verlaten we de kathedraal door een aanzienlijk luxueuzer portaal als
waardoor we binnenkwamen.

Na deze spetterende opening volgt een volstrekt contrasterende, intieme en
kleinschalige aria: één alt, één traverso en continuo, maar niettemin is de
hoofdtekst dezelfde als van het beginkoor,
Nu geeft middendeel daaraan geen uitleg of verdieping
maar de alt betuigt haar dank voor Gods voorzienigheid. Het is, zoals
gebruikelijk, een da-capo aria: de hoofdzin wordt aan het eind herhaald:
Qua tekst dus weer een symmetrische A-B-A-structuur
maar hier past het beeld van de basiliek niet goed:
het belangrijkste wordt dan gezegd in de zijbeuken en in dit geval is de
herhaling zelfs veel uitgebreider dan het origineel,
méér dan da-capo zou je kunnen zeggen.

Wat de tekst betreft:

God beschermt ons, ook als onze vijanden (= vijanden v/d Reformatie)
hun pijlen slijpen en *ein Lästerhund gleich billt*. Je snapt ‘t wel ongeveer:
ook als je belasterd, belaagd wordt, maar wat doet die blaffende hond daar?
Deze formulering verwijst naar die andere Lutherlegende. Hij zou tijdens
zijn ballingschap in de Wartburg boven Eisenach, bezig de bijbel in het
Duits te vertalen, op een avond visite hebben gekregen van de duivel in de
gedaante van een zwarte hond, die hij verdreef door er zijn inktpot naar te
gooien die op de muur uiteenspatte; de sporen daarvan zijn intussen door
de vingers van zoveel touristen zijn beroerd dat er geen spatje inkt maar
slechts een gat in de muur resteert.

Een volgende verrassing wacht ons in deel (3), een koraal, maar dat komt wel vaker voor. Verrassend is dat de hoorns weer terugkomen, en wel met hun zelfde liedje, dat dus nu ook al geschikt blijkt om het koraal te begeleiden. Dat kan dus niet anders dan tevoren zorgvuldig door Bach te zijn gepland. Hij wilde blijkbaar de eerste drie delen tot een afgeronde eenheid vormen, waarschijnlijk omdat de cantate in twee delen zou worden uitgevoerd: het tweede deel na de preek.

Dat vermoeden vindt steun in de eerste woorden van basrecitatief (4):
Gottlob, wir wissen den rechten Weg zur Seligkeit;
dat verwijst niet naar iets dat de cantate ons al eerder heeft geleerd maar waarschijnlijk naar de tussenligende preek.

En voordat u aan de beurt bent met het slotkoraal sluiten we af met een duet voor bas & sopraan:
Gott, verlaß die Deinen nimmermehr
waaraan meteen opvalt dat de beide zangers in elk geval elkáár nooit meer zullen verlaten, ze zingen vrijwel het gehele stuk in parallelle tertsen en sexten, hand in hand als het ware. Alleen het *toben/tieren* van de vijanden zet hun relatie enigszins onder druk.

Als Bach a/h eind van de jaren '30 ontdekt dat de barokke teksten van zijn cantates langzamerhand niet meer wordt gepreimd, heeft hij muziek van vier cantates die hij blijkbaar heel goed vond, een nieuw leven gegeven, in zijn opvatting misschien wel eeuwig leven, door er de tijdloze, universele tekst van de latijnse mis onder te zetten:
Dat werden Bachs vier Lutherse missen.
BWV 79 is één van die vier daarvoor uitverkoren cantates.
Dus: wat u ook vindt, Bach zelf was er blijkbaar heel tevreden over.